

Björn von Sydow

Tage Erlanders första valsystem

Författningsdebatt

1950-talets första år diskuterades det författningsförändringar i Sverige. Med litet överdrift kan man knyta vart och ett av de tre borgerliga partierna till var sin författningspolitisk strävan. Bondeförbundet prioriterade att avskaffa systemet med valkarteller. Folkpartiet kom att prioritera enkamarsystem. Högerpartiet prioriterade beslutande folkomröstningar på minoritetsinitiativ. Alla tre strävade också efter en ökad proportionalitet i valsystemen till riksdagens två kammare.

Socialdemokraterna strävade efter minsta möjliga ändringar i den rådande författningen, med undantag för valkartellfrågan.

Till sina ståndpunkter knöt partierna argument om allmännyttan. Socialdemokraterna betonade nyttan av en stark regeringsmakt och det ledde till att man sade sig vara emot en ökad proportionalism i valsättet och beslutande folkomröstningar. De borgerliga angav att ökad rättvisa i valsyste- met var en självklarhet, så att varje röst vägde lika mycket.

Folkpartiet kritiserade den opinionsmässiga eftersläpningen i första kammaren och dess konsekvenser för regeringsfrågan. Högern försvarade första kammaren med att det behövdes motvikter till hastiga opinions- svängningar.

Högern och folkpartiet betonade vikten av ökat folkligt engagemang genom folkomröstningar, inte minst som en motvikt till regeringsmakten. Socialdemokraterna varnade för att beslutande folkomröstningar skulle försvaga handlingskraften i regering och riksdag.

Författningen

Den rådande författningen reglerades delvis genom grundlagar, 1809 års regeringsform och 1866 års riksdagsordning samt successionsordningen av 1810. Delvis var författningen utformad i vanlig lagstiftning – så t ex vad

gällde delar av valsyste­met. Och slutligen var den rådande författningen delvis utformad genom konstitutionell praxis – så t ex med parlamentarismen.

Vi hade härigenom ett tvåkammerssystem, där båda kamrarna hade lika befogenheter. Första kammaren utsågs genom indirekta val av kommunala församlingar, landsting och vissa landstingsfria stadsfullmäktigeförsamlingar. I första kammaren var mandattiden åtta år och en åttondel av kammaren utsågs varje år av dessa elektorsförsamlingar. Olika valkretsar förnyade på så sätt kam­merens 150 platser successivt.

Andra kammaren hade 230 ledamöter som valdes för fyra år med direkta val.

Sverige hade på detta sätt val vartannat år – ena gången kommunala val som indirekt påverkade och successivt förändrade ställningen i första kammaren. Och andra gången var det andrakammarval, där kammaren i sin helhet förnyades fr o m året efter valdagen.

Valsyste­met till de två kamrarna var vid denna tid i princip samma proportionella metod, kallad d'Hondt efter sin belgiske upphovsman, med rätt till kartellbeteckningar, vilket innebar att olika partier kunde gå under samma valse­del.

Valsedlarna gav mandat på följande vis: Första mandatet i en valkrets tilldelades den valse­delsbeteckning som hade flest röster. Därefter dividerade man det antalet valse­dlar med 2, dvs det mandat partiet fått *plus 1*. Så undersökte man om någon annan valse­delsbeteckning hade fler röster efter denna räkneoperation. I så fall fick den listan nästa mandat i valkretsen. Så dividerade man den valse­deln med 2 (1 + 1), och såg vilken valse­del som nu stod i tur att få mandat, osv. Inom karteller användes samma system. Systemet tillämpades både vid väljarnas val och när de kommunala församlingarna och landstingen valde ledamöter till första kammaren.

Verkningarna av detta system, d'Hondt och karteller, var diskuterat och omstritt. Det fanns diskrepanser mellan partiernas valresultat och deras ställning i de två kamrarna.

Regeringsfrågan

Valsättet kom in i inrikespolitikens centrum genom bondeförbundets regeringssamverkan med socialdemokraterna, den röd-gröna koalitionen Erlander–Hedlund.

Sedan 1 augusti 1945 satt en socialdemokratisk regering. Den politiska konfliktnivån stegrades efter det att samlingsregeringen under kriget avgick sommaren 1945. Det berodde på de planhushållnings-, socialiserings- och skatteförslag som arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944 förespråkade och som (s)-regeringen var inställd på att förverkliga, fram till våren 1947. Socialpolitiken var mindre omstridd.

Kommunal- och landstingsvalet 1946 var i långa stycken en rikspolitisk valrörelse. 1947 och 1948 kännetecknades av hårda meningsmotsättningar mellan socialdemokratin och framför allt högern och folkpartiet och de kulminerade i andrakammarvalet 1948.

Regeringen Erlander kom emellertid att sitta kvar också efter andrakammarvalet i september 1948. I andra kammaren blev ställningen 112 socialdemokrater mot 110 borgerliga och 8 kommunister. I första kammaren hade socialdemokraterna fortsatt egen majoritet. Det hade partiet haft sedan 1941 (se tabell 1 och 2). Inte ens ett valresultat på 44,4 procent av rösterna vid 1946 års kommunal- och landstingsval ledde till att socialdemokraterna kom att förlora majoriteten i första kammaren de närmast följande fyra åren.

I andrakammarvalet 1948 fick emellertid de tre borgerliga partierna 60 000 fler röster än vad socialdemokraterna fick, om man lade ihop rösterna. Det gjorde man genom de borgerliga valkarteller som tillämpades i praktiskt taget alla valkretsar i landet. Men denna kartellsamverkan gav ändå färre mandat åt de borgerliga, trots flertalet i väljarkåren.

Den kommunistiska riksdagsgruppen kunde dock fr o m januari 1949 skapa en majoritet i andra kammaren över socialdemokraterna i vissa frågor, men till en borgerlig regering fanns ingen grund i den dåvarande andra kammaren. Inte heller i första kammaren.¹

Den socialdemokratiska partiledningen med Tage Erlander i spetsen drog emellertid omedelbart efter valet 1948 slutsatsen att man, som 1936–1939, borde försöka få till stånd en regeringskoalition med bondeförbundet. Där fanns också ett intresse.

Bondeförbundets villkor

Den 13 oktober 1948 skrev Tage Erlander i sin dagbok om de pågående förhandlingarna med bondeförbundet om en eventuell regeringskoalition. "Vår överläggning började kl 11 med en närmast parodisk debatt om valsystemet och tilläggsmandaten. Ingen visste till slut ut eller in och vi kom överens om att uppskjuta diskussionen tills vidare".

Några dagar senare sprack regeringsförhandlingarna. Men inte på valsystemet. I samband med det gav Erlander en redovisning för den socialdemokratiska partistyrelsen av hur valsysteem hade dragits in i förhandlingarna och hur socialdemokraterna hade reagerat. . . "Valkartellen besvärar tydligen bondeförbundet i hög grad. Man kämpar därför för att komma loss och förordar ett system med tilläggsmandat. Sköld lyckades pretera ett förslag utan tilläggsmandat, men som gav varje parti ungefär samma representation, som det nuvarande systemet med kartell. Denna fråga var utomordentligt stor för bönderna, och givetvis är den det också för oss, om vi härigenom kunde spränga kartellen."

Skölds förslag – eller ”uppslag” som han själv kallade det – innebar kartellförbud, men inte tilläggsmandat. I stället skulle mandaten fördelas efter en valkvotsmetod, dvs efter hur många gånger ett parti hade minst lika många röster som valkvoten (antalet röster dividerat med antalet mandat). Till det hade Sköld tänkt sig en spärr, som skulle innebära att inga mandat skulle kunna tillfalla partier som inte uppnådde 2/3 av valkvoten. På så sätt skulle de sista mandaten i kretsen inte gå till eventuella småpartier.

”Den (metoden) blir väl prövad i en utredning”, kommenterade Sköld själv.²

Jag har inte funnit några uppgifter som pekar på att socialdemokraterna i och med de misslyckade koalitionsförhandlingarna ändå överenskom med bondeförbundet att valsystemet skulle reformeras. Däremot framhöll t ex Erlander vid remissdebatten i november 1948 några dagar efter koalitionsförhandlingarna att dessa hade inneburit ”ett resonemang om att avskaffa ett valsystem, som kanske på lång sikt kan föra till nationens uppdelning i två stora grupper, en under högerens eller folkpartiets ledning . . . och en under socialdemokratisk ledning. En förändring av valsystemet skulle möjliggöra även för mindre partier att behålla sin rörelsefrihet . . . Vi har inte förlorat vårt intresse för den saken, därför att det inte blev någon regeringssamverkan.”

Per Edvin Sköld och hans son Lars Sköld publicerade i sista numret av Tiden 1948 en artikel, som ytterligare redovisade de tankegångar som aktualiserats under koalitionsförhandlingarna samma höst. Frågeställningen var kartellförbud, men inte tilläggsmandat; att motverka småpartier, men ändå ge partierna ”politisk obundenhet gentemot varandra”; därtill en förankring för den valde i sin valkrets. Ur denna beställning växte ”Skölds valsystem” fram: en valkvotsmetod med vissa modifikationer.³

Men socialdemokraterna blev något ställda när de under vårriksdagen 1949 tvingades till ställningstaganden kring valsystemet. Att *folkpartister* önskade få bort valkartellerna, var ingen överraskning för socialdemokraterna; lika litet att man krävde utredningar för att införa tilläggsmandat, som skulle göra proportionalismen mera fullständig.

Men hur nu reagera över en ny framstöt från *bondeförbundet*; en motion i riksdagen av Sten Wahlund? Dess innebörd var en fördelningsmetod – uddatalsmetoden (ibland uppkallad efter Sainte Lagüe). Den föreföll ge närmast *exakt* proportionalitet, *utan* karteller och *utan* tilläggsmandat. Socialdemokraterna skulle få 106 mandat på 1948 års valsiffror, i stället för 112. Men motionen avslutades med en skiss till en spärr, som skulle *kunna* ge ungefär samma mandatfördelning som det rådande systemet gav, dvs 112 socialdemokrater i andra kammaren på 1948 års väljarutslag.

Skulle således socialdemokratin låta sig ytterligare reduceras, för att få ett bredare regeringsunderlag med (bf)?

(s)-riksdagsgruppen splittras

Saken togs upp i det socialdemokratiska förtroenderådet. Man kom fram till att acceptera utredning, där partiet inte band sig på förhand utom på en punkt: att *inte* acceptera tilläggsmandat. Socialdemokraterna i konstitutionsutskottet gick med på en skrivning från utskottet som förordade att en utredning skulle tillsättas om möjligheterna att för andra kammarvalen "utan eftersättande av andra värden inom det politiska livet, vinna större proportionell rättvisa vid mandatfördelningen mellan partierna, samtidigt som det nuvarande kartellsystemet avskaffas."

Men alla socialdemokrater var inte med på dessa nya noter. Redan i förtroenderådet fanns det skeptiker. Och en av KU:s socialdemokrater reserverade sig.

I första kammaren gick det upp tre socialdemokrater i debatten om motionerna och KU:s utlåtande. Ingen försvarade det. Alla talade för valsystem *utan* exakt proportionalitet. Johansson i Vännäs ansåg att det rådande systemet fungerade fint. Rickard Lindström hävdade beträffande det proportionella valsystemet, att "i de stater, där detta system fullständigt brutit igenom", har regeringarnas auktoritet fallit sönder. Stoppa nu utvecklingen i "matematiskt perfektionsraseri". Och K J Olsson sade att om han fick välja mellan "matematiskt rättvis" och arbetsduglig demokrati så valde han för sin del det senare. Skulle riksdagen besluta om utredning gick han visserligen inte lika långt som Rickard Lindström som hoppades att regeringen skulle nonchalera utredningskravet "men jag hoppas att utredningen inte skall leda till något resultat".

Inga socialdemokrater i första kammarens talarstol talade för utskottet. Voteringen blev också en tydlig bild av socialdemokratisk splittring. 77 av kammarens ledamöter röstade för utredningskravet, 45 mot och 3 avstod. Alla 45 röster *mot* avgavs av socialdemokrater. Bara 20 socialdemokrater röstade *för* utredning. Och noteras kan att det enda statsråd som deltog i voteringen, finansminister Wigforss, avstod. Övriga statsråd med säte i kammaren var frånvarande. Det var Möller, Undén, Sträng och Sven Andersson.

I andra kammaren gjordes endast två inlägg. Av var sin socialdemokrat. Den ena var Lundberg i Uppsala. Han var negativ. Den andre var KU:s ordförande, prosten Hallén som försvarade utredningskravet. Här blev det ingen rösträkning.⁴

Riksdagen beslutade alltså att begära en utredning, trots att den socialdemokratiska majoriteten ingalunda var intresserad av saken.

Rickard Lindström följde emellertid upp sin sak. Han lade en egen motion till vårriksdagen 1950: andra kammaren borde väljas genom majoritetsval i enmansvalkretsar. Bostadsbandet borde också avskaffas för andra kammarens ledamöter. Däremot menade Rickard Lindström att kommuner och landsting även fortsättningsvis borde utses på den proportionella

vägen och likaså därmed också första kammaren. ”Valdes den på proportionella grunder, under det att ledamöterna i andra kammaren utsågos genom majoritetsval i enmansvalkretsar, skulle skillnaden i kamrarnas sammansättning säkerligen komma att långt klarare än nu markeras. Därigenom skulle tvåkammerssystemets grundidé komma mera till sin rätt.”

Grundmotivering i Lindströms idé var att stärka regeringsmakten. Det rådande systemet karakteriserade han som bristfälligt: Det hade en tendens att göra grunden för regeringen ”svag och vacklande”; det uppnådde i verkligheten heller inte exakt rättvisa, som vissa eftersträvade och det drog med sig det ”diskutabla” systemet med valkarteller.

Konstitutionsutskottet avstyrkte motionen. Men också nu med en splittning bland socialdemokraterna; det fanns två reservanter. I andra kammaren – vars valsysteem motionen gällde – gjordes inga inlägg från någon socialdemokrat och kammaren följde utskottet.

I första kammaren blev det däremot livligt. Proportionalismen försvarades av de borgerliga. Socialdemokrater företrädde olika attityder. Rickard Lindström talade för majoritetsval – ”Om vi anse, att demokratien inte bara är en rösträkningsapparat, utan också har ett styrelseproblem, då måste vi självklart lägga mycket stor vikt vid att demokratien genom sitt valsysteem skapar sig möjligheter att få en stark styrelse . . . en stabil regering . . .” Vågmästarregeringar och samlingsregeringar var inga lösningar . . .” genom att slå ihop de borgerliga partierna, så får vi kanske mera reda i det parlamentariska spelet . . .”

Och andra socialdemokrater gav uttryck för samma värderingar; den socialdemokratiske gruppledaren i kammaren, Harald Åkerberg likaså, fast han hade ”inga som helst förhoppningar” om att motionen skulle bifallas.

Någon socialdemokrat sade sig egentligen dela Rickard Lindströms mening, men efter riksdagsbeställningen föregående år om en utredning om det proportionella valsättet var saken nu omöjlig. Och så fanns det någon socialdemokrat som var nöjd med det bestående proportionella systemet. Och någon som inte ville avskaffa bostadsbandet till andra kammarvalen.

Rickard Lindström begärde inte rösträkning i voteringen och motionen avslogs.⁵ Men splittringen i majoritetspartiet fanns där klart manifesterad.

Erlander argumenterar – och agerar

Jag vet inte om den socialdemokratiske partiledningen observerade Lindström och hans motion (och den manifesterade splittringen i förstakammargruppen). På en punkt utvecklade emellertid Erlander nu en argumentation som liknade Lindströms. Det var pläderingen för en handlingskraftig regering stödd på en majoritet i riksdagen. 1949–1950 höll han en serie offentliga tal, där han tog upp denna tanke. ”Mitt intresse är att slå fast, att vi behöver en stark regeringsmakt i landet. Denna skall vila på riksdagen,

och riksdagsmajoriteten är det bästa uttrycket för riksdagens tänkesätt. Riksdagsmajoriteten skall vara så enhetligt sammansatt som möjligt." Så uttryckte Erlander sig i remissdebatten i januari 1950.

Men vad drog Erlander för slutsats beträffande valsystemet? Hur skulle valsystemet vara konstruerat för att bidra till en stark regeringsmakt?

Något tydligt svar på den frågan gav Erlander inte i sina inlägg.

Men han handlade så att han och socialdemokratin skulle kunna bilda en koalitionsregering med bondeförbundet. Och en förutsättning för det var en reform av valsystemet. I början på december 1949 kom frågan upp, då Erlander hade ett samtal med Gunnar Hedlund. "Det som hade betydelse vid vår överläggning var emellertid hans (Hedlunds) bestämda uttalande att han icke ser någon möjlighet till samverkan med nuvarande valsystem. Bondeförbundets mandatförluster blir så betydande att han hela tiden räknat med ändring i valsystemet som en förutsättning för ett samgående. Hur mycket som är sant i det skall vi kanske inte forska efter. Men nog fick jag i dag en stark känsla av att han har fått mycket mindre positivt intresse av samgående än vid någon föregående överläggning och att det är därför som nu kartellsvårigheterna ter sig så helt dominerande. Men annars låter det just nu på vårt håll som om även motståndarna skulle ha börjat lugna ner sig."

Möjligheterna till koalition och att frigöra bondeförbundet ur den borgerliga valkartellen utan mandatförluster var alltså den konkreta utgångspunkt som Erlander lade på valsystemsfrågan.⁶

Utredning

De socialdemokratiska ledamöterna i "1950 års folkomröstnings- och val-sättsutredning" blev K J Olsson, utredningens ordförande och majoritetsvalanhängare och Adolf Wallentheim med samma inställning. Vidare Gösta Skoglund, en av de ledande i den yngre generationen med säte i andra kammaren. Lars Sköld blev biträdande sekreterare.

I direktiven var beställningen om "större proportionell rättvisa" från KU inte så tydligt utförd. Kartellkritiken fanns däremot med, lika tydligt i direktiven som i KU:s utlåtande.

Hösten 1950 började utredningen komma fram till vad man skulle göra beträffande valsystemet. Sekretariatet visade att om man valde att försöka gå vägen via större valkretsar, för att nå syftena, skulle man tvingas gå mycket långt, ja till hela landet som en valkrets. Skulle man gå in för till-lägsmandat fordrades minst 30 för att nå exakt proportionalitet. Gick man in för att ändra på fördelningsmetoderna (förklaring i not 7) för mandaten, fanns ett par olika möjligheter.

Hade socialdemokraterna i utredningen någon linje här? Skölds metod från 1948, (dvs valkvot plus spärr) gav enligt sekretariatet till resultat "nä-

gon tendens till överrepresentation av stora partier". Socialdemokraterna var intresserade av Droops metod, som enligt sekretariatet "garanterar att majoriteten av rösterna ger en majoritet av mandaten. Den gynnar stora partier."

Bondeförbundets krav då? Wahlund och hans metod? Den gav enligt sekretariatet nära på exakt proportionalitet, men samtidigt "en viss tendens att gynna mindre partier", särskilt i mindre valkretsar – för övrigt just för bondeförbundet.

Inom sekretariatet fann man att uddatalsmetoden kunde kombineras med en spärr som *då* kunde ge samma resultat som Skölds valkvot med spärr. Sammanläggningar av mindre valkretsar kunde också ge mindre "överrepresentation" för bondeförbundet, men "garanterar . . . inte . . . att det största partiet skall vara säkert på att slippa en underrepresentation".⁷

Inför koalitionen

K J Olsson och Lars Sköld tog upp frågan i det socialdemokratiska förtroenderådet i december 1950. Stämningen där var – fortfarande – för majoritetsval eller åtminstone för ett valsysteem som satte en "handlingskraftig parlamentarism" framför en exakt proportionalism.

Men läget i januari 1951 var att vissa av (s)-ledamöterna i kommittén ändå höll på att komma överens med de borgerliga i utredningen om ett förändrat mandatfördelningssystem, som skulle göra det onödigt med karteller. Någon form av spärr mot representation för småpartier skulle också finnas. Man diskuterade olika fördelningssystem och det förefaller som om vissa av de socialdemokratiska ledamöterna var beredda att *öka* graden av proportionalitet jämfört med det rådande systemet; så K J Olsson och Gösta Skoglund. Andra var det inte.

Den 13 juni 1951 fyllde Tage Erlander 50 år. Och det utgavs en festskrift. Adolf Wallentheim skrev en uppsats om valsättet. Han gillade nu som förr majoritetsval i enmansvalkretsar.

Men Wallentheim gick ändå inte så långt som att verkligen föreslå att ett sådant valsysteem skulle införas. Han stannade vid att försvara det rådande systemet inklusive karteller; den borgerliga kritiken mot det rådande systemet var "i första hand uppuret av en önskan att försvaga det nuvarande majoritetspartiet och förvandla det till ett minoritetsparti i folkrepresentationen".⁸

Läget beträffande valsystemet i socialdemokratin var således följande våren 1951. Omröstningen i första kammaren 1949 och diskussionerna i förtroenderådet 1950 antydde att *flertalet* i riksdagsgruppen var ovilliga att öka graden av proportionalism i valsysteem till andra kammaren. *En del* – oklart hur många – ville egentligen ha majoritetsval. *Erlander* var klart inställd på att tillmötesgå bondeförbundets önskemål om att kartellerna

skulle bort; detta för att underlätta en regeringskoalition med bondeförbundet, men också för att därigenom minska tendensen till borgerlig blockbildning. Och slutligen fanns det *vissa* som nu var sysselsatta med att konstruera ett valsystem till andra kammaren som förutom att göra karteller onödiga, också skulle öka graden av proportionalitet i valsystemet en del.

Således fanns det snarast *fyra* linjer i partiet när det gällde grunden för partiets parlamentariska ställning, valsystemet.

Reellt en olöst fråga

Det var i detta läge som valsätsfrågan fördes in i nya koalitionsförhandlingar sensommaren 1951. "Vi förklarade oss i nödfall kunna godtaga reducerade uddatalsmetoden – men ville helst ha Droops. Något avgörande träffades ej men valet skulle stå mellan endera av dessa". Så skrev Per Edvin Sköld om saken.

Och Erlander noterade den 24 september: "Wahlund är icke möjlig att få över på Droops metod och därför spricker väl det hela. Även om jag kan ta även Wahlunds metod."

Men koalitionen genomfördes. Parterna kom överens om att kartellfrågan skulle lösas, men valmetod och graden av ökad proportionalism var fortfarande inte förhandlad partierna emellan.

Erlander uttryckte sig så här på sin partistyrrelse inför uppgörelsen: "Vi är ju i princip eniga om att finna en metod som onödiggör karteller men samtidigt bevara partiernas nuvarande mandatmässiga styrkeförhållande." Sköld hade en något annan slutsats: . . . "vilken metod man än använder sig av om man vill komma bort från kartellerna kan det inte undgå, att kommunisterna gynnas". Det var just det som Gustav Möller varnade för, när han i partistyrrelsen markerade sitt intresse för majoritetsvals-system. Sak samma gjorde Ulla Lindström. Och även de som var anhängare av proportionella val varnade för att gå längre i proportionalism, än vad tex Droops metod föreföll göra.

Erlander måste ha varit klar över att för dagen fanns ingen enighet i den socialdemokratiska partistyrrelsen och riksdagsgruppen i valsätsfrågan. Saken var heller inte slutförhandlad med koalitionspartern. Inte heller var någonting uppgjort om valsystemet till första kammaren också skulle reformeras genom den nya regeringssamverkan.⁹

Utredningen arbetade dock fortfarande med en fyrpartiöverenskommelse. Den justerade sitt betänkande i slutet av november 1951. Huvudförslaget var *uddatalsmetoden med spärr (60 %)*, dvs ett parti måste ha 60 % av rösterna i en valkrets, delat med antalet mandat i kretsen, för att få komma ifråga för mandat. De kartellunderlättande bestämmelserna skall finnas kvar. Vidare föreslog man att några mindre av valkretsarna skulle läggas samman.

K J Olsson gjorde ett särskilt yttrande. Där han framhöll sig som egentligen anhängare av majoritetsval; han hade emellertid inom utredningen försökt få fram ett nytt proportionellt system; han hade egentligen önskat Droop; men det var "lättare att inom kommittén vinna större anslutning för uddatalsmetoden med spärr . . .". Därför var han nu med om den.

Gösta Skoglund framhöll sig som anhängare av proportionella val. Han föredrog dock nu Droops system. Marginalen för överrepresentation för det största partiet blev med uddatalsmetoden så liten, att den lätt kunde förbytas i underrepresentation. Det undveks med Droop.

Adolf Wallentheim ansåg att det viktigaste med valhandlingen måste vara att "skapa en solid grundval för en stark regeringsmakt", vilket var lättare att uppnå med majoritetsval. Den saken föreslog han emellertid inte, men han avstyrkte alla förändringar i valsystem, inklusive ett avvecklande av möjligheterna till valkarteller. Alltså samma ståndpunkt som i uppsatsen i boken till Erlanders födelsedag.

Medan Skoglund för sin del ville ta bort just de bestämmelser som sedan 1920-talet underlättade valkarteller.

Socialdemokraterna var med andra ord fortfarande inbördes splittrade.

Analysen

Vad gjorde nu den socialdemokratiska partiledningen? Innan jag går in på det vill jag redovisa en huvudpunkt i valsätsutredningens betänkande. Det är den bild som utredningen förmedlade till politiker, i alla partier.

Sammanlagda avvikelser från riksproportionell fördelning vid skilda fördelningsmetoder, valen 1932–1948. Antal mandat (av andra kammarens 230).

Metod	Val					Genomsnittlig avvikelse
	1932	1936	1940	1944	1948	
Tillämpad metod (d'Hondt med karteller)	13	12	10	13	11	11,8
D'Hondts metod (utan kartell)	17	19	18	19	13	17,2
Skölds spärrmetod	6	11	9	4	5	7,0
Droops metod	8	9	9	8	9	8,6
Uddatalsmetoden	6	7	6	3	3	5,0
Jämkad uddatalsmetod (1,5)	13	15	9	8	11	11,2
Uddatalsmetoden med spärr (60 %)	7	12	9	4	6	7,6

Socialdemokratin skulle bli överrepresenterad i andra kammaren med alla metoder, utom (rena) uddatalsmetoden. Vid övriga metoder växlade överrepresentationen enligt följande:

gällande metod (d'Hondt med karteller)	5– 9 mandat
d'Hondt utan karteller	11–19 mandat
Skölds spärrmetod	1– 4 mandat
uddatalsmetoden med spärr (60 % av valkvoten)	2– 6 mandat
Droops metod	6– 8 mandat
jämkaade uddatalsmetoden (1,5 som första delningstal)	6–10 mandat

Den socialdemokratiska överrepresentationen sammanhängde med en underrepresentation för kommunisterna. Kommunisterna skulle få störst representation vid uddatalsmetoden; därefter ökade *underrepresentationen* till 3–6 mandat vid jämkade uddatalsmetoden. Detta att jämföra med en rådande underrepresentation av 2–9 mandat.

Mellanstora partier då? De skulle enligt utredningen ”hävdad sig bäst” med rena uddatalsmetoden, Skölds metod och uddatalsmetoden med spärr. ”Vid tillämpning av Droops metod eller den jämkade uddatalsmetoden skulle högern och folkpartiet däremot haft att ibland vidkännas en ej obetydlig underrepresentation.” Det gällde inte minst högern. Medan bondeförbundet p g a sin väljarstruktur klarade sig bättre.10

Kartellerna bort

Ännu i början av februari 1952 var den socialdemokratiska partiledningen inställd på ungefär samma lösning som man pläderat för i koalitionsförhandlingarna några månader tidigare: Droops metod, med öppenhet för uddatalsmetod med spärr.

Det var Sköld och Erlander som arbetade med saken. I början på februari var de mest sysselsatta med spärrfrågan. Den uppfattade de som invecklad, eftersom en kraftfull spärr – t ex att man skulle ha 75 % av valkvoten för att tilldelas ett mandat – kunde locka till borgerliga karteller vilket ju var avsikten att avskaffa. (Karteller mellan socialdemokraterna och kommunisterna hade inte skett sedan 1928 och 1932 med Kilbomskommunister och övervägdes nu aldrig inom den socialdemokratiska partiledningen). Och *förbjöd* man karteller riskerade man att få till stånd uppdelningar av partierna, för att därigenom vinna mandat. Man lekte med tanken att hota de borgerliga att socialdemokratin också skulle låta dela upp sig på olika listor i samma valkrets. ”Vi i regeringen och partiledningen, som närmast har sysselsatt oss med de här problemen, tror att vi med uppdelningshotet skall kunna nå en uppgörelse med de andra partierna och förhindra kartellbildningar”, sade Sköld på ett sammanträde med partistyrelsen i februari 1952.

Uppdelningshotet väckte ingen entusiasm i partiets övriga ledning. Tvärtom väckte det stark kritik, eftersom de flesta var mot att någonsin förverkliga ett sådant hot.

Erlander tog nu i stället fasta på Gösta Skoglunds förslag från utredning-
en om att man skulle avskaffa de kartellunderlättande bestämmelserna. Därmed undvek man att en samtidig kraftfull spärr ledde till karteller på den *borgerliga* sidan.

Men en hög spärr kunde då få träffa *kommunisterna* kraftigt. Kommun-
istfrågan låg under i flera av bedömningarna i socialdemokratin kring ett
nytt valsystem. Ökad proportionalism gynnade kommunisterna i mandat
på socialdemokratin bekostnad.

Men den interna splittringen kring valsystemet fanns där, även nu. An-
hängarna av majoritetsval fanns där. Men nu kom också en tendens till
splittring bland anhängarna till proportionella val. David Hall, som var
riksdagsman och ledamot av partistyrelsen för Västmanland engagerade
sig hårt för Droops system, eftersom han ansåg att endast det garanterade
att ett parti som hade majoritet bland väljarna i en valkrets också fick ma-
joriteten av mandaten därifrån, som socialdemokratin i Västmanland hade
det.

Det går inte att fastställa vad Erlander och Sköld hade för ståndpunkt i
början på februari 1952. Min bedömning är att de arbetade för följande
kombination: att ta bort de kartellunderlättande bestämmelserna; att inte
göra några sammanslagningar av mindre valkretsar, utan i stället (enligt
Elis Håstads förslag) att låta de minsta valkretsarna till andra kammaren
garanteras minst fem mandat och därför successivt öka antalet ledamöter
i andra kammaren. Troligen föredrog Erlander och Sköld ännu Droops
system som grund för detta.¹¹

Men de mötte fortsatt motstånd från Wahlund i (bf). Socialdemokrater-
na märkte att han betraktade sig som mer eller mindre delaktig i upptäck-
ten av den. "Sedan Wahlund blivit intresserad av uddatalsmetoden, har
han endast räknat ut vilket tal, som kommer att ge bondeförbundet den
största utdelningen", sade Gösta Skoglund.

Partiledarna gör upp

Tiden gick nu obevekligt fram mot sista dag för att kunna lämna en propo-
sition till riksdagen i saken. Under några veckor kring månadsskiftet feb-
ruari–mars 1952 skapade Erlander och Hedlund en kombination av åtgär-
der som blev till en överenskommelse.

Den 16 februari skrev Erlander i sin dagbok: "Hedlund har nu föreslagit
att den nya vallagen skall ges en rent provisorisk karaktär. Om vi inte kom-
mer överens om någonting annat skulle den gamla vallagen träda i kraft
1957" (dvs i och med andrakammarvalet 1956). Detta accepterades av so-

cialdemokraterna. Det betydde ju att om bondeförbundet gick ur koalitionen blev ställningen i riksdagen avgörande för valsystemet. Om socialdemokraterna då hade majoritet i någon av kamrarna skulle d'Hondt med kartellmöjligheter automatiskt åter träda i kraft. Och det var ju trots allt vad de flesta socialdemokrater föredrog som proportionellt valsätt, eftersom det var minst proportionellt (dock alltså inte partiledaren själv).

Men Droop eller uddatalsmetod med spärr som provisorium? In i det sista förhandlades det. Den 18 mars 1952 presenterade Erlander en överenskommelse för riksdagsgrupp och partistyreelse. Jag redovisar rätt utförligt ty Erlanders argumentation här är den mest inträngande bild jag funnit av hans och socialdemokratins ställningstagande: "Det är emellertid svårt att åstadkomma ett nytt valsystem, som *dels* understöder befintliga småpartier och *dels* premierar det stora partiet. Ett valsystem som kan skaffa fram ett handlingskraftigt underlag för en regering samt undanröja tillkomsten av karteller är egentligen detsamma som ett system byggt på två oförenliga förutsättningar . . . Inom nästan alla remissinstanser (12 länsstyrelser) har uddatalssystemet accepterats, vi har dock i det längsta vägrat göra det, ty för oss skulle det Droopska systemet ha varit smakligare. Men efter sedan vi kommit fram till en jämkad uddatalsmetod, som försvårar möjligheterna för småpartier att erhålla mandat, har vi funnit oss nödsakade att också vi acceptera.

Bondeförbundet har sagt, att för det innebär den Droopska metoden stora förlustrisker och gör man ingenting åt (det nuvarande) valsystemet (tillämpat utan karteller), räknar bondeförbundet att vid höstens val förlora fem mandat; samma antal mandat skulle bondeförbundet förlora enligt det Droopska systemet. Så den sistnämnda metoden kan bondeförbundet inte acceptera utan vidhåller att en reform bör innebära en övergång till uddatalsmetoden. Går vi inte med på bondeförbundets linje kommer det att fråga vad det var för allvar i den överenskommelse, som gjordes vid regeringsombildningen i fjol.

Sätter vi ett reduceringstal i början när vi vad vi önskar och uppmuntrar inte småpartier. Tyvärr uppmuntrar det tänkta förslaget till karteller mellan högern och folkpartiet.

Reduceringstalet har vi tänkt oss till 1.4 . . .

För socialdemokraterna skulle ev den reducerade uddatalsmetoden med spärr kunna innebära att partiet berövar kommunisterna mandat i tre valkretsar. Risker föreligger emellertid för att högern och folkpartiet går i kartell i vissa kretsar, vilket medför förluster för oss. Kartellförbud kan man emellertid inte ge sig in på, ty ett förslag därom skulle åstadkomma en storm mot oss från oppositionens sida. I stället för kartellförbud har vi tänkt oss att återgå till vad som gällde före 1924, det vill säga att endast en valbeteckning får förekomma. Dessutom kan vi – om vi vill – hota med att dela upp oss i någon krets och därmed ta igen vad en kartell skulle kunna beröva oss."

Alltså: provisorisk valreform, uddatalsmetoden med 1.4 som spärr, inga kartellunderlättande bestämmelser och minst fem mandat i valkretsarna (utom Gotland med tre). Och han konkretiserade ännu tydligare längre fram i debatten, för sådan blev det: "Gör vi ett system som är mycket fördelaktigt för oss, stimulerar detta till karteller och därför är reduceringstallet 1.5 sämre än 1.4."

Hade Erlander och partiledningen räknat i detalj på vad divisorn 1.4 skulle innebära? Ja. "Hur jag än räknar är jag ganska trött på denna förbannade valmetod . . ." skrev Erlander den 8 mars. I propositionen och KU:s utlåtande redovisas att den genomsnittliga avvikelser i andra kammaren från fullständig riksproportionalitet skulle bli i genomsnitt 10.0 mandat med den föreslagna metoden, jämfört med 11.8 för den tillämpade, 7.6 för utredningsförslaget, 8.6 för Droop och 5.0 för den rena uddatalsmetoden (se tab på s 124). Detta skulle ge socialdemokratin praktiskt taget samma överrepresentation som hittills.

Socialdemokraterna skulle – liksom hittills – ta ett antal mandat från kommunisterna. Jag har inte funnit något som skulle visa att socialdemokraterna ansåg att spärren på 1.4 också skulle föra över några mandat från de borgerliga till socialdemokratin jämfört med den gällande metoden. Det enda som går att belägga är att socialdemokraterna i slutändan gick ifrån Droops system av hänsyn till att *bondeförbundet* genom Droop skulle lida mandatförluster.¹²

Överrepresentationen motiveras

I riksdagen försvarade Erlander att han inte tagit upp fyrfartiförhandlingar kring regeringens förslag med att detta endast var en "modifikation" av en grundläggande enighet regering-opposition i frågan. Han försvarade spärren på 1.4 som en gardering mot splittring i småpartier, "framför allt i framtiden." Det var "icke uteslutande av hänsyn till kommunisterna som vi valt en så hög spärr . . . Regeringsförslagets spärr saknade, liksom oppositionens motsvarighet, i precis lika hög grad . . . motivering . . . och . . . måste bli beroende av en skälighetsprövning . . . när man skall sätta ut sin stoppsignal."

Tvåkammersystemet och det starka utskottsväsendet innebar vissa besvärigheter för vår parlamentarism, enligt Erlander. "Dessutom tillkommer, att sedan vi infört proportionellt valsysteem föreligger det risk för att det inte skall kunna bildas ett arbetsdugligt regeringsunderlag i riksdagen på grund av splittringen i mindre partier." Konkret var problemet detta: "För den tid som vi kan överblicka, så innebär en socialdemokratisk röststyrka som ligger nära majoriteten, att vi på ett eller annat sätt får bli ansvariga för att Sverige får en funktionsduglig regering . . . Är det då inte ganska naturligt . . . att det stora partiet . . . på ett eller annat sätt också har

möjlighet att kunna driva sin politik med stöd av en riksdagsmajoritet? Det leder till maktövertagande, säger man. Maktövertagandet i en demokrati korrigeras av väljarna vid valet. De korrigeras varannat år här i landet.”

Ville man då samtidigt ”befria oppositionspartierna från kartelltvånget, undvika splittring i småpartier och ändå ge en så noggrann spegling som möjligt av väljaropinionen så är det förslag som regeringen lagt fram en tillfredställande lösning.”

Erlander hävdade också att oppositionens motförslag ingalunda ledde till någon ökad proportionalism, utan i stället snarare kunde öka socialdemokraternas överrepresentation, vilket inte kunde vara grund för de ”överord” som fällts mot regeringsförslaget.

Erlander var efteråt nöjd med regeringsidan och han kunde också konstatera att de socialdemokratiska opponenter som fanns i de båda kamrarna inte fick något utbrett stöd.¹³ Sålunda framgång.

Sanktion på partikongressen

På partikongressen i början av juni 1952 kom det till debatt om valsystemet – för första gången på en socialdemokratisk partikongress.

Det förelåg en motion från Kramfors arbetarekommun om majoritetsval i enmansvalkretsar. Partistyrelsen avvisade den och hänvisade till den nu aktuella valsystemsreformen. Men tre reservanter gjorde en tydlig plädering för majoritetsval. Det var Möller, Sandler och Wallentheim. Till det kom i debatten på kongressen Rolf Edberg, också han ledamot i partistyrelsen.

Anhängarna av majoritetsval varnade för kommunisterna vid ökad proportionalism. Majoritetsvals-systemet gav bättre personkandidaturer. Småpartier försvinner. Riksdagsmajoriteter tryggas, som gör det möjligt att uppfylla partiets vallöften. Möller såg för sin del gärna ett tvåpartisystem som konsekvens, men trodde inte det skulle bli fallet. De borgerliga skulle vara olika starka i olika delar av landet och där låg en grund för flera partier än två. Han medgav att formerna för majoritetsval kunde diskuteras och utredas liksom konsekvenserna för tvåkamarsystemet. Sandler hoppades att strävandena efter ökad proportionalism skulle leda till att opinionen småningom ville avskaffa det. Samma förhoppning hade Edberg.

Partistyrelsens föredragande var Erlander. Han medgav att det fanns argument för majoritetsval. Och att det proportionella systemet hade sina. Båda systemen hade sina nackdelar. ”Det proportionella vals-system, som vi har i vårt land, har en rad av den proportionella valmetodens nackdelar, men det är inte så dåligt konstruerat. Det ger det parti, som närmar sig regeringsställningen, en sådan premiering att det blir möjligt att skapa regeringsmajoriteter även i ganska besvärliga lägen.” Det gällde också det nya valsättet, enligt Erlander.

Ville man införa majoritetsval måste socialdemokratin ta ställning till

några betydelsefulla frågor – först och främst ”vill vi ha ett tvåpartisystem eller inte?” Majoritetsval förde till det. Eller skall vi ”splittra oppositionen och söka förhindra att nationen liksom delas i två hälfter”? Som partistyrelsen och kongress ”tycks ha varit överens om”.

Och likaså aktualiserade majoritetsval tvåkammerssystemet enligt Erlander. En ”liten” förskjutning vid t ex att val till andra kammaren med majoritetsval skulle kunna leda till en ”helt ny sammansättning” i kammaren. ”Och då har vi vår första kammare, som släpar efter med kanske en helt annan, från andra kammaren avvikande sammansättning”.

Erlanders slutsats när han bestämt avrådde partikongressen från att principiellt gå in för majoritetsvals-systemet var denna: ”Jag tror för min del inte att vi skall diskutera vals-systemet utan att samtidigt ta upp hela frågan om riksdagens sammansättning och frågan, om vi politiskt vill ha ett samlat borgerligt block mot oss.”

Kongressen gick ”med överväldigande majoritet” på Erlanders linje.¹⁴

Ändå kan man notera att Erlander två år senare var i färd med att tillsätta en ny stor författningsutredning där flertalet av de socialdemokratiska ledamöterna och däribland utredningens ordförande, Rickard Sandler, var anhängare av just majoritetsval.

Erlanders vals-system

På några månader vintern 1952 hade framför allt Tage Erlander drivit fram ett antal ståndpunkter i sitt parti om valsättet till andra kammaren. De kartellunderlättande bestämmelserna var borttagna via uddatals-(Wahlunds)metod. Valsystemet skulle ändå förbli praktiskt taget lika – litet eller mycket – proportionellt som dittills via 1.4-jämkningsmetoden. Reglerna gällde provisoriskt (Hedlunds idé); om bondeförbundet gick ur koalitionen kunde det gamla systemet träda i kraft igen så länge socialdemokraterna hade egen majoritet i t ex första kammaren. Kommunisterna fick inte fler mandat.

Erlander hade valt en alliansparlamentarism, sedan 1948. Koalitionen 1951 med bondeförbundet hade skapat ett majoritetsunderlag i båda riksdagens kamrar för regeringen. Det nya vals-systemet blev en bekräftelse på det valet från Erlanders sida.

Erlander hade med det tillmötesgått bondeförbundets önskemål att komma ur kartellsystemet, vilket också bidrog till att minska tendenserna till politisk blockbildning inom borgerligheten. Det var av stort värde för socialdemokraterna, menade han.

Erlander tog också avstånd från idéerna om majoritetsval, eftersom det skulle föra till ett tvåpartisystem, en total blockbildning i svensk politik. Och det skulle ifrågasätta första kammarens varande.

Erlander hade också avvisat ett system med blockparlamentarism efter en uppdelning mellan borgerliga och socialister.

Han hade via koalitionen och det nya valsystemet också undvikit att göra kommunisterna till ett parlamentariskt underlag för en socialdemokratisk regeringspolitik.

Erlanders utgångspunkt för valsättsreformen var således att skapa och bevara regeringskoalitionen med (bf) och därtill att på sikt ytterligare minska tendenserna till blockbildning bland de borgerliga. Men Erlander höll samtidigt tillbaka strävandena från bondeförbundet att också öka proportionaliteten i valsättet. (Detsamma gjorde t ex Per Edvin Sköld, som släppte sin valmetod när det visade sig att den minskade den socialdemokratiska överrepresentationen rätt kraftigt.) På denna punkt skulle 1.4-spärren betyda ungefär detsamma som d'Hondt med (borgerliga) karteller, ansåg – och avsåg – Erlander.

Han höll samtidigt tillbaka strävanden inom det egna partiet om att minska proportionaliteten i valsystemet. Han föredrog 1.4 före 1.5 just för att inte den vägen stimulera till borgerliga kartellbildningar och därmed kanske andra samverkansformer.

Han avvisade majoritetsval på samma grund. Han ville inte driva samman de borgerliga via ett sådant valsätt. Han förutsåg att i så fall skulle dessutom hela tvåkammerssystemet ifrågasättas. Erlanders yttersta utgångspunkt när det gällde valsättet var alltså att motverka – eller åtminstone inte uppmuntra – samlingstendenser mellan de borgerliga partierna.

Kritikerna inom partiet hade olika och otydliga målsättningar med sina propåer. Det gällde dem som föredrog andra lösningar på proportionalismen; de accepterade inte koalitionen som en huvudutgångspunkt. Det gällde dem som föredrog majoritetsval; ville de verkligen driva fram ett tvåpartisystem eller ej?

Vägen fram var knagglig för Erlander. KU:s skrivning 1949 att det gällde att "vinna större proportionell rättvisa" förbigick honom kanske. Den beställningen splittrade också socialdemokraterna. Valsättsutredningen fick en (s)-sammansättning som innebar splittring. Det fanns kritiker, med olika utgångspunkter, mot Erlander och hans linje i både riksdagsgrupp och partistyrelse; någonting som var mycket ovanligt. Bondeförbundet var uppfordrande. Erlander var inte särskilt optimistisk själv när han i mars 1952 hade drivit fram sina kombinationer av förändringar: "Sedan är det ju en annan sak, att inte jag heller är särskilt förtjust i valreformen. Den kan bli ganska besvärande för oss. Och nog hade bönderna kunnat gå oss till mötes en aning mera."¹⁵ Han fick nämligen som partiordförande ta risken för en hårdför oppositionskritik mot valsystemsreformen, ett valår. Och han fick leva med ovissheten om vilket valsystem som skulle bli aktuellt i och med valet 1956 och därefter.

Avsikt och utfall

Hur gick det då i valet 1952? Socialdemokraterna låg kvar på samma röstandel som 1948, 46,1 procent. Det nya valsystemet ledde till en *minskad* överrepresentation för (s). Partiet fick nu 110 mandat i andra kammaren i stället för 112. Kommunisterna fick 5. De borgerliga tillsammans 115. Men detta tedde sig knappast som ett nederlag för det nya valsättet, åtminstone inte för (s).

Den gamla valmetoden, d'Hondt med (borgerliga) karteller, hade nämligen inneburit endast 108 mandat för (s) och 3 kommunister. Det hade blivit 119 borgerliga, dvs borgerlig majoritet, i andra kammaren med den gamla metoden.

Nu kunde man i riksdagen konstatera att den nya valmetoden hade varit en förutsättning för att föra bondeförbundet in i koalitionen, avskaffa den borgerliga valkartellen och samtidigt, om dessa två saker hade varit ogjorda, hade det fr o m 1953 funnits en borgerlig andrakammarmajoritet, som ställts mot en socialdemokratisk majoritet i första kammaren.¹⁶

Det nya valsättet hade alltså visat sig lyckosammare än det gamla för socialdemokratin. Det hade dock inte varit Erlanders tro, inte ens hans förhoppning.

Före 1952 års ställningstaganden i koalitionsregeringen och på den socialdemokratiska partikongressen låg åtskilligt av utredande åt olika håll, ja splittring och vacklan, även hos Erlander själv.

1953–1965 skulle något av samma sak komma att upprepas. Erlander funderade och lät utreda i olika riktningar och socialdemokratin var splittrad i författningsfrågorna. Men år 1966 kom att bli som 1952. Erlander tog definitiv position till valsättet, för en enkammarriksdag. Och nu som 1952 med *en* yttersta utgångspunkt – att inte via valsättet stimulera till borgerlig samverkan, vare sig valteknisk eller politisk. Häri ligger ett huvuddrag i socialdemokratisk författningspolitik under svensk efterkrigstid.

Tabell 1

Valresultat 1948–1952 procentandelar

	h	bf	fp	s	k	valdelt
1948 AK	12,3	12,4	22,8	46,1	6,3	82,7
1950 K	12,3	12,3	21,7	48,6	4,9	80,5
1952 AK	14,4	10,7	24,4	46,1	4,3	79,1

Tabell 2

Mandatfördelningen 1949 och 1953 i riksdagen, antal mandat

	h	bf	fp	s	k	totalt
1949 FK	24	21	18	84	3	150
AK	23	30	57	112	8	230
1953 FK	20	25	22	79	4	150
AK	31	26	58	110	5	230

Vissa förkortningar

SPS = Protokoll Socialdemokratiska partistyrelsen

SFR = Protokoll Socialdemokratiska riksdagsgruppens förtroenderåd

SRG = Protokoll Socialdemokratiska riksdagsgruppen

TE = Tage Erlanders minnesanteckningar

NOTER

1. SOS: Riksdagsmannavalen åren 1945–1948 s 8, 26, 41, 46–50 SOU 1951:58 s 111.
Nyman O, ”Tvåkammarssystemets omvandling. Från privilegieval till demokrati”, *Samhälle och riksdag. Historisk och statsvetenskaplig framställning utgiven i anledning av tvåkammarriksdagens 100-åriga tillvaro* 1966 passim, bl a s 184: ”Att socialdemokraterna redan vid 1941 års riksdag kunde uppnå majoritet i första kammaren får sägas bero på deras samarbete med bondeförbundet under de föregående åren i så måtto att bondeförbundet genom samarbetsöverenskommelsen var förhindrat att delta i borgerlig kartell, vilket medförde en stark överrepresentation för socialdemokratin.”
Back, P-E *Det svenska partiväsendet* (ingår i *Samhälle och riksdag* . . . 1966) redovisar de aktuella bestämmelserna om valsystemet s 23–26. Han anger: ”Av rent matematisk-tekniska grunder gynnade d’Hondts fördelningsmetod de större partierna. Kartellsystemet kunde inte helt avhjälpa den brist, som de stundom kraftiga avvikelserna från riksproportionaliteten ansågs utgöra”.
2. TE 12.10–48(A 713) (Erlanders arkiv).
Sköld, Per Edvin, ”Berättelse om vad jag varit med om vid förhandlingarna mellan socialdemokrater och bondeförbundare under oktober 1948”, *Historisk Tidskrift* 1972 s 405. Också Jonasson, Gustaf ”På väg mot koalition? Förhandlingarna mellan socialdemokrater och bondeförbundare efter 1948 års val”, *HT* 1972 s 388–389.
SPS 18.10–48 (Erlander, Sköld och Fast).
Vid SPS 22.9–48 som inledde förhandlingarna med bondeförbundet, angav t ex Erlander ingenting om valsystemet som en ev förhandlingspunkt.
3. AK 1948: 34 s 148 (Erlander).
Tiden 1948 s 520–530. Delvis kritisk redaktionell kommentar i
Tiden 1949 s 52–54. Också t ex *Ny Tid* 11.11–48.
4. AK 1948:34 s 33 (Ohlin).
AK 1949:2 s 4–5 (Ohlin).
Mot 1949 FK 51, AK 52 (fp).
Mot 1949 FK 190, AK 238 (bf).
SFR 9.3–49 (soc dem riksdagsgruppens arkiv).
1949 KU: 20 s 9.
FK 1949:15 s 22–31.
AK 1949:100–102.
Protokoll rösträkning FK 4.5–49.
5. Mot FK 1950:3.
KU 1950:16.
AK 1950:16 s 136.
FK 1950:16 s 32–50.
6. *Tiden* 1948 s 333.
Ruin, O: *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945–1960* (1968) s 92–93, 329–341.
AK 1950 2: 89–92.
TE 6.12–49 (A 713)
TE 29.5–50 (A 862)

7. SOU 1951:58 s 26 (direktiv)
 Folkomröstningsutredningen pm II:11 (9.9–50) (RA)
 D:o pm II:15 (3.11–50)
 D:o pm II:16 (13.11–50)
Tilläggsmandat: en särskild grupp av mandat vid sidan av valkretsmandat, som används för utjämning. Tilläggsmandaten besätts vanligen med kandidater som man röstat på i valkretsarna.
Riksmandat: en särskild grupp mandat som kan användas som utjämning. Riksmandat besätts med kandidater på en särskild valsedel (per parti).
Droops metod: antalet röster i valkretsen divideras med antalet mandat, ökat med 1, och höjes till närmaste ental. (SOU 1951:58 s 52–53, 77–79).
8. SFR 5.12–50.
 SFR 12.12–50.
 Folkomröstningsutredningen pm II:21 (28.12–50)
 Folkomröstningsutredningen pm II:23 (11.1–50)
 Folkomröstningsutredningen Kort sammanfattning (30.1–51)
 Wallentheim, A "Valsätt, regeringsmakt och demokratisk folkopinion" *Människan och samhället. En bok till Tage Erlander på 50-årsdagen*, 1951.
9. Jonasson, G *Per Edvin Sköld-1946–1951* s 189. Också s 126–128, 130.
 TE 8.9–51 (A 1166)
 TE 9.9–51 (A 1170)
 TE 19.9–51 (A 1174)
 TE 20.9–51 (A 1175)
 TE 22.9–51 (Särskild uppteckning)
 TE 24.9–51 (A 1179)
 SPS 26.9–51
 SPS 27.9–51
 Erlander, T *1949–1954* (1974) s 289–290.
10. SOU 1951:58 passim, särsk s 81–84.
 Prop 1952:175 passim.
11. SFR 29.1–52
 SRG 29.1–52
 SRG 5.2–52
 SPS 5.2–52
 TE 1.2–52 A 1284
 TE 4.2–52 A 1287.
12. SPS 5.2–52 (Skoglund)
 SPS 18.3–52
 SRG 18.3–52
 TE 7.2–52 (A 1290)
 16.2–52 (A 1297)
 19.2–52 (A 1300)
 12.3–52 (A 1318)
 18.3–52 (A 1324)
 19.3–52 (A 1325)
 prop 1952: 175 bil 2
 KU1952: 22 s 30.
13. AK 1952: 18 s 41–44, 86–88, 93 (Erlander)
 AK 1952: 18 s 59–62 (Wallentheim)
 AK 1952: 18 s 52 (Sköld)
 FK 1952: 18 s 62, 65 (Möller, Nerman)

FK 1952: 18 s 35–39 (K J Olsson m fl)

FK 1952: 18 s 57–58 (Sjödahl)

AK 1952: 18 s 29–32, 65–67 (Hall, Andersson i Malmö)

KU 1952: 22 med där angivna motioner

Också Erlander, Tage *Två årtionden. Från arbetslöshet till full sysselsättning* s 14–16.

TE 18.5–52 (1364)

SPS 6.5–52

SRG 13.5–52.

14. SPS 5.2–52

Protokoll, *SAP kongress 1952* s 441–452.

15. TE 19.3–52 (A 1325)

TE 18.5–52.

16. Folkomröstnings- och valsättutredningen gjorde följande undersökning om hur de olika valmetoder som diskuterats hade slagit vid valet 1952 (publicerat i *KU 1953:17* s 27):

Metod	H	Bf	Fp	S	K	Summa
Fullständig prop	33	24	57	106	10	230
1952 års valordn	31 (-2)	25 (+1)	59 (+2)	110 (+4)	5 (-5)	230 (±7)
d'Hondt m (1948 års borgerliga) kartell	34 (+1)	25 (+1)	60 (+3)	108 (+2)	3 (-7)	230 (±7)
Uddatal + spärr (60 %)	34 (+1)	28 (+4)	57 (±0)	104 (-2)	7 (-3)	230 (±5)
Uddatal I (1,25)	33 (±0)	28 (+4)	59 (+2)	105 (-1)	5 (-5)	230 (±6)
Uddatal II (1,3)	32 (-1)	28 (+4)	59 (+2)	106 (±0)	5 (-5)	230 (±6)
Droop	31 (-2)	24 (±0)	58 (+1)	113 (+7)	4 (-6)	230 (±8)

SOS Riksdagsmannavalen åren 1949–1952, s 20, 55–56

också tabell 1.

AK 1952:26 s 4.